

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

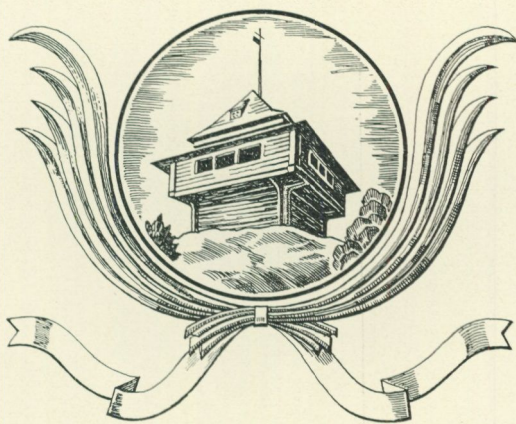
1

9

3

2

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
Å R S B O K
F A T A B U R E N

1 9 3 2

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, som visar ett parti av Skogaholms herrgård samt titelvignetten, som återger Björkviksfatburen, äro tecknade av amanuensen Gotthard Gustafsson.

Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1932

STOCKHOLMS SLOTTS SILVER- KAMMARE PÅ SJUTTON- HUNDRATALET

AV GUNNAR MASCOLL SILFVERSTOLPE.

Fredagen den 7 maj 1697 var en fasans dag för Stockholm. Vid 2-tiden på middagen slogo plötsligt väldiga lågor upp ur kungaborgen, som med sina murmassor samlade kring det mäktiga tornet Tre kronor behärskade staden. I den västliga vinden fick elden en fruktansvärd spridning, släckningsarbetet förmådde inte göra stort, och när den milda vårskymningen gled in över staden kunde den ångestslagna befolkningen, som på morgonen sett Vasarnas borg glänsa i yppig renässansprakt,

Vignett. Fig. 1. Detalj av terrin fig. 13.

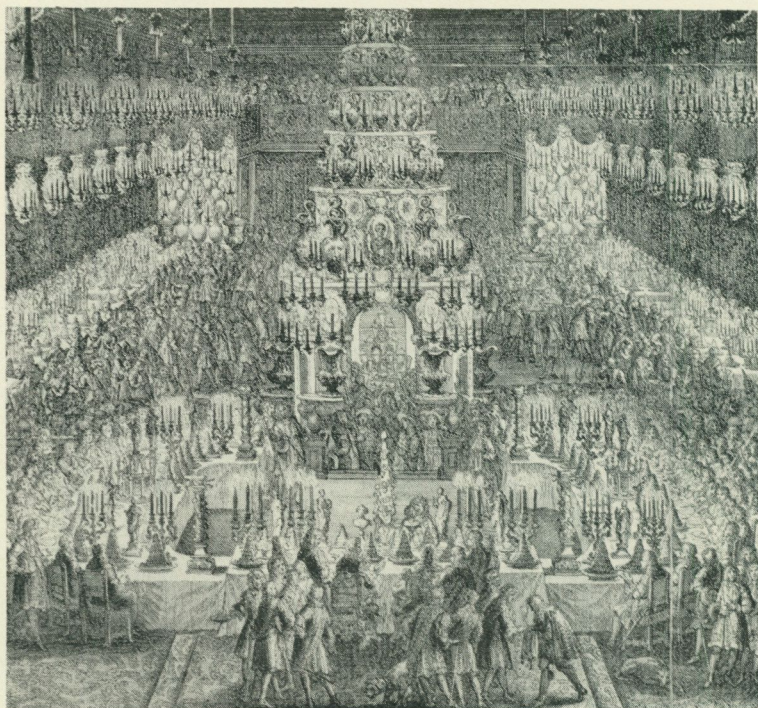

Fig. 2. Bankett vid Carl XI:s kröning 20 dec. 1672. Detalj av Ehrenstrahls framställning i Certamen equestre.

konstatera att det mesta var rykande ruiner. De gamla delarna voro avklädda allt det, som gör rum av stenmurar, och i den nyuppförda norra längan — utåt Norrbro — där Tessin nyss trollat fram en stormakten värdig »lustre» och där franska och svenska hantverkare ännu sysslade den stund, elden bröt ut —, hade kyrkan i bottenvåningen helt spolierats och festvåningen uppe under taket skadats hårt. Ingen människa hade dock omkommit, och Carl XI:s lik hade av rådiga officerare burits ut ur det brinnande slottet och vilade nu i gref Pers (Brahes) hus på Helgeandsholmen för att senare på natten överföras till Riddarholmskyrkan. Det lösöre man hunnit bärga, förvarades i

Fig. 3. Kunglig måltid på Stockholms slott, nyårsdagen 1779. Detalj ur oljemålning av Pehr Hilleström.

de angränsande stormans- och borgarhusen, om det inte låg kringspritt på gårdarna i askregnet och bland sotflagorna, vändande på mer eller mindre ärliga händer. Århundraden hade lagrat skatter i kungaborgen, och man frågade sig vad som fanns kvar av all denna ståt. Beträffande silverkammaren, vars öden under 1700-talet jag här ägnar en liten studie, kunna vi ge besked efter tvåhundra år tack vare i Slottsarkivet bevarade inventarier.

Kammaren låg i södra längan vid stora borggården intill den s. k. trumpetargången. Trots att elden rasade skoningslöst här, gjorde räddningsarbetet verklig nytta på denna punkt. Av hand-

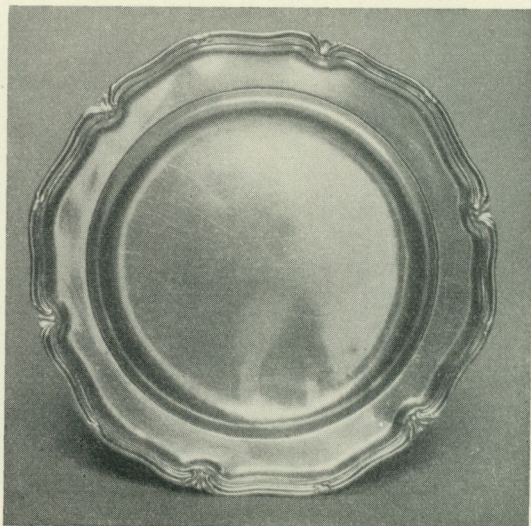

Fig. 4. Fat av G. Staffhell d. ä. 1742.

lingarna få vi veta, att hela den fasta och lösa inredningen i detta magasin »förbrändes», men att — mirabile dictu — hela det stora silverförrådet bärgades så när som på några få föremål. Jag kan inte tala om hur detta gick till, men man kan utgå från, att bärgningen sköttes metodiskt och av pålitligt folk. Annars stal man naturligtvis friskt vid denna eldsvåda som vid andra under tider, då »populacen» levde på en låg social och ekonomisk nivå och då ett ohejdat superi befordrade regellösheten. Borgrätternas protokoll berätta också, att en del silversaker som befunnit sig på andra håll i slottet under branden hamnade i tjuvhänder. Lakejen Erik Ahlström ställdes sålunda till ansvar för att han i villervallan tillägnat sig diverse nedbränt silver jämte en del andra föremål. Nedre borgrätten ville helt enkelt döma honom till döden för denna förseelse, men den övre rätten var nog human att låta honom sona sina synder genom att »stå vid en oprest påhle tre dagar i rad, en dag på Statorget, annan dag på Södra och tredje dagen på Norre Malmstorg,

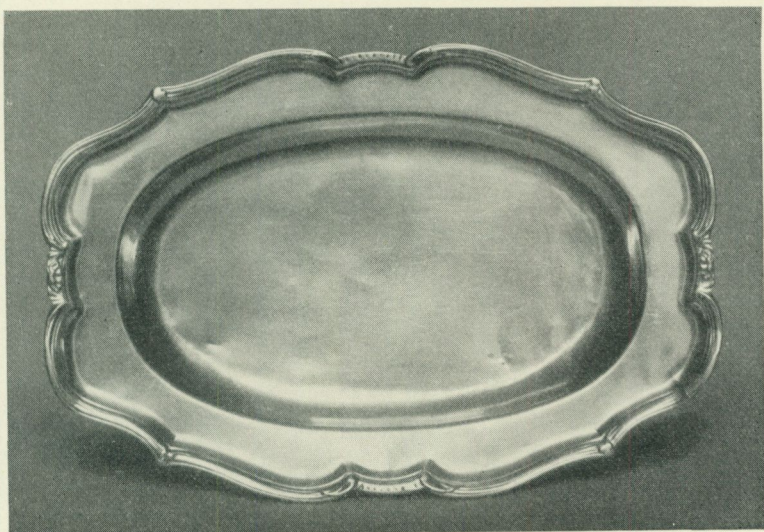

Fig. 5. Fat av G. Staffhell d. ä. 1742.

2ne timmar hwar dag, uthi halsjern med en Zedell på bröstet med stora bokstäfwer skrifwen: denne har stulit wid Elden» samt att därefter på hvardera af dessa torg löpa tre gatlopp genom 300 man och slutligen, vederbörligen luttrad och renad, arbeta listiden ut på Marstrands fästning i halsjörn. (Episoden relaterad av S. Bergh i Karolinska förbundets årsbok 1916, s. 90). En annan syndare, som stulit ett par ljusstakar, dem han sönderbrutit och försålt hos stadens guldsmeder, dömdes till nio gatlopp genom 100 man.

Inventarierna ge endast knapphändiga upplysningar om utseendet av det silver, som »salverades» undan lågorna. Bland väldiga travar av tallrikar och bågare, högar av knivar, skedar samt gafflar (i mindre kvantiteter), vilka ej närmare beskrivas stöta vi på en del föremål, som inventariförfattaren funnit skäl att något närmare karakterisera. Det talas sålunda om ett dussin »Confectskåhlar medh Konungens i Påhlens beläte» och att en del tallrikar haft kungliga personers namn »påstickne». Av

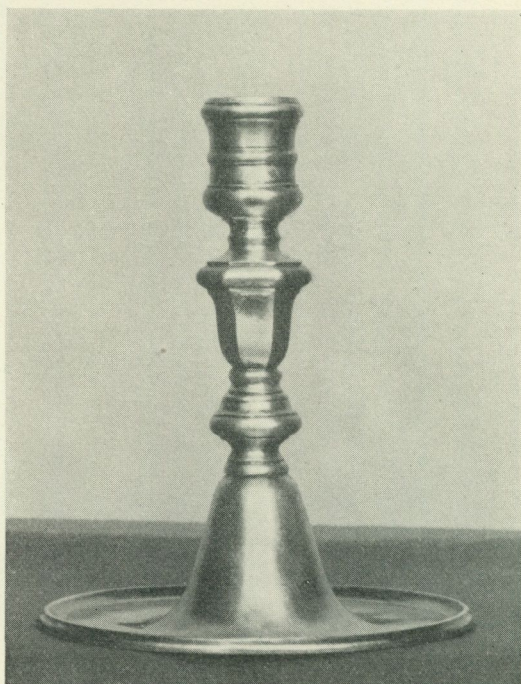

Fig. 6. Ljusstake av G. Staffhell d. ä. 1747.

Carl XI:s silverkammare återstår intet i oförändrat skick i den nuvarande K. Silverkammaren, som liksom sina föregångare är en hophållen samling förvarad inom lås och bom i slottet. Där finnas visserligen några silverpjäser, som voro med på den tiden — slottskyrkans kommunionsskål och den tronstol, som Magnus Gabriel de la Gardie förärade drottning Kristina vid hennes kröning och från vilken Sveriges konung än i dag hälsar riksdagen — men de tillhörde inte den egentliga silverkammaren. 1697 års våld har som vi sett ingen skuld i att det silver, med vilket Carl XI kunde smycka sin taffel, är oåtkomligt för vårt studium. Andra eldar ha slukat det mesta därav — eldarna i myntets smältugnar. Möbler kunde man näppeligen förvandla, då en ny smak utdömde dem, men silvret kunde

Fig. 7. Ljusstake av G. Staffhell d. ä. 1752.

lätt tvingas in i nya former. I silverkammarens historia under 1700-talet förekommer ofta att taffeltäckarna och knektarna få order att lämna ifrån sig gammalmodiga eller odugliga pjäser till nedsmältning, pieteten mot det gamla var ett absolut okänt begrepp, en servis' livslängd var i regel dess stils. Vi få senare tillfälle att beröra dessa radikala moderniseringar.

Men allt gick inte på denna av myndigheterna utstakade väg sin förvandling till mötes. Krigens äventyrligheter och resornas vanskligheter göra sig också påminta i silverkammarens krönika. Då kung Carl drog i fält år 1700 medförde han, så spartansk han än var i sin livsföring, en hel del taffelsilver — bägare, flaskor, fat, tallrikar, ljusstakar etc. Något av detta kvarlämnades redan samma år i Reval för att inte tynga i trossen och

kom väl så småningom hem. Hur det gick med resten kunna vi åtminstone delvis få besked om tack vare de samvetsgranna rapporter, vilka lämnades till silverförvaltaren i Stockholm. Breven tvingade denne ofta att anteckna i inventariet helt lakoniskt »förkomna i fält», men några gånger kunde han säga lite mera, i det han tillfogat var och när pjäserna kommit bort. Det förvånar oss ju inte att återfinna de stora drabbningarnas namn och data i detta sammanhang — man hade ju inte precis tid att tänka på skedar och ljusstakar, när anfallsorder utfärdats — men lite överraskad blir man, då man ser att H. Maj:t på en dag — den 15 april 1701 — själv »sönderskutit» två kvartersbägare. Mellan slagen roade sig den nittonåriga konungen uppenbarligen med en vårdslös målskjutning, som ju kunde ha gällt lämpligare föremål än hederliga stockholmsbägare! Anteckningarna upphöra så småningom, och huruvida det i Bender fängna majestätet hade några silverbägare eller fat att duka sitt tarvliga bord med, undandrager sig helt vår nyfikenhet. Då han 1714 höll hov i Stralsund sökte han i så måtto inrätta det kungligt åt sig, att han rekvirerade ut åtskilligt taffelsilver — däribland fyra dussin tallrikar.

Även senare under 1700-talet reste kungligt silver över Östersjön i fältpackning. Under pommerska kriget hade sålunda konungens »commenderande General en Chefs» därute till sitt förfogande en rikligt tilltagen servis, och i 1789—90 års ryska krig medfördes stora mängder silver för den kungliga taffeln. Taffeltäckaren hade denna gång mycket svårt att redovisa det honom anförtrödda godset. Mycket av det hade helt enkelt måst tillspillogivas. Vid ett tillfälle inträngde fienden i centern av den svenska armén och besköt det hus, där maten för H. Maj:t höll på att tillagas, varvid en hastig reträtt måste göras »ock mycket, som ej hant medtagas, lemnas til skiöfling». Den ansvarsskyldige åberopar sig också på att vid fredsslutet i Värälä »ryska soldater dageligen ankommo till Svänska lägret samt där undfägnades från Konungens Oeconomie, som hade alla sina saker under bar himmel eller i löfsalar».

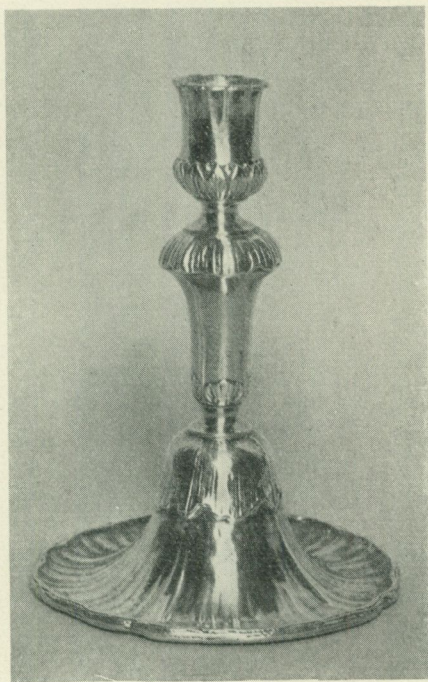

Fig. 8. Ljusstake av G. Staffhell d. y. 1758.

Genom de många och långa kungliga resorna utsattes också silverkammarens bestånd för allvarliga risker. Det var inte så gott för knektarna att hålla ögonen på dyrgriparna vid de brådslande måltiderna och på vägarna irrade löst folk, som hade gott öga till silver. Stals något, så utfärdade man en kungörelse. En dylik från gustaviansk tid lyder: »Under Hans Kongl. Maj:ts Höga wistande wid Loka Hälsobrunn, är den 23 sistl. Julii (1775) bortkommen en then Kongl. Taffeln tillhörig silfwertallrick, märkt med en Glob, och 3:ne Kronor, emellan 56 a 57 lods wigt; hwilken härmedelst efterlyses med åtwarning at then som om berörde talrick någon underrättelse ärhåller, bör sådant hos mig (landshöfdingen) eller Kronobetjante angifwa.

Fig. 9. Terrin av J. F. Sickman 1761.

I lika måtto efterlyses Soldaten wid thetta Läns Regemente Nils Olafsson Meijer, född uti Norriget, har swart hår, 21 år gammal och wid afwikandet warit klädd med en grå rock, rödrandigt lifstycke, swarta klädesbyxor, hwita ullstrumpor samt swart hatt med silfwerträns uppå.» Man får väl antaga att Örebrohövdingen satte silvertallrikens försvinnande i samband med soldatens!

En översikt av silverkammarens sammansättning under 1700-talet visar som ovan antytts, att stilväxlingarna gjorde sig hänsynslöst gällande. Vid seklets början behärskades vår konstutövning av den franska klassicismen, som på ett magnifikt sätt introducerats genom interiörerna i norra längan av Stockholms slott. Med den första franska konstnärskolonien följde en guldsmed, Jean-Francois Cousinet och denne fick i uppdrag att förfärdiga en servis att ornera den kungliga taffeln med. Till den

Fig. 10. Terrin av P. Zethelius 1773, efter modell av Marggraff och Müller.

ändan nedsmältes ej mindre än 11,788 $\frac{3}{4}$ lod gammalt silver — man tog bl. a. några fat, som Tessin uppgivit vara alltför »stora och oformliga», och i februari 1706 avlämnade Cousinet en väldig bordsuppsats, »surtout» med en förmodligen terrinliknande mittpjäs samt ljusarmar, sockerdosor, ättikkannor, oljekannor, salladsfat, konfektkorgar etc. Hur denna pompösa dyrgrip tog sig ut kunna vi sluta oss till av bevarade »surtouter», stammande från Louis-XIV-smeder — t. ex. en uppsats i de f. d. kejserliga ryska samlingarna, utförd av Claude Ballin på 1720-talet — och att den var förträffligt arbetad, därför borgar mästarnamnet, som ju bl. a. står bakom den praktfulla dopfunt med Carl XI:s chiffer i vilken de kungliga barnen än i dag döpas. Längre fick emellertid inte denna plåtå smycka slottstaffeln. Redan 1738, alltså just då rokokon fått fotfäste i det stora slottsbygget, berövades den några av de bärande delarna, vilka skickades till

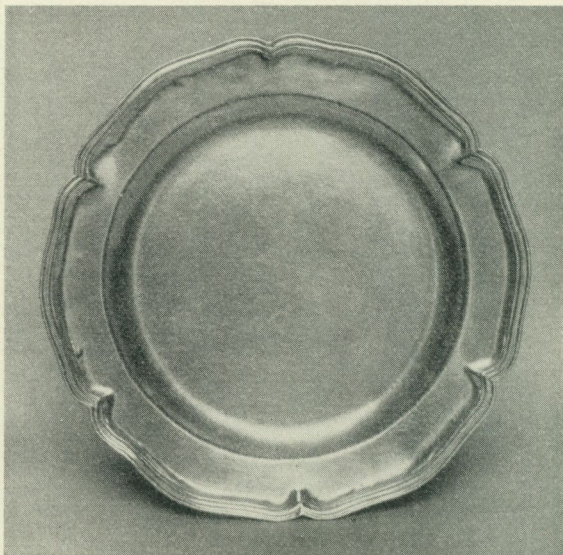

Fig. 11. Fat av A. Stafhell 1769.

myntet och på 1760-talet fanns intet kvar av denna härlighet. Med själva bordssilvret var det tydligen klenst beställt i den kungliga silverkammaren vid tiden för Carl XII:s död. När det svenska hovet år 1725 skulle utrusta ambassader till S:t Petersburg och Wien tvingades man beställa en större uppsättning tallrikar och fat hos guldsmedsänkan Anna Maria Henning. En del av dessa omgjordes emellertid redan tre år därefter, då en servis förfärdigades efter det att konungen »en och annan gång varit föranlåten att yttra sitt höga missnöje öfver den wid håfwet befintliga Sölfwer Servicens släta tillstånd». Servisen utfördes av Henning Petter Henning, som förestod sin mors verkstad och Gustaf Stafhell, som senare skulle bli den verkliga hovguldsmeden och vars verksamhet i konungens tjänst skulle fortsättas av sönerna Gustaf d. y. och Anders. Genom denna komplettering försattes silverkammaren dock icke i ståndsmässigt skick, ty 1738 klagas det över att taffelservisen är i »så

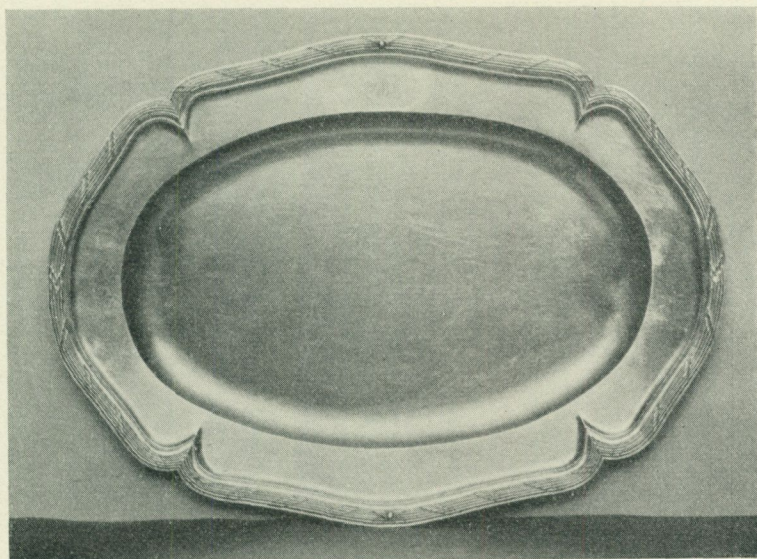

Fig. 12. Fat av P. Zethelius 1773.

slätt tillstånd och så utnött at densamma innan kort lærer alldeles obrukelig blifwa». 1741 göres en större beställning, till vilken material anskaffas genom nedsmältning av bl. a. två tunga silverbord samt de förut omnämnda konfektskålarna med »Pohlmska Konungars bilder». Till Adolf Fredriks kröning 1751 förfärdigas en servis av guldsmederna J. F. Sickman och Christian Precht, vilken slukar ej mindre än $12,830 \frac{5}{8}$ lod silver från inventariepersedlar i silver-, husgeråds- och klädkamrarna, och när kronprinsen skall gifta sig 1766 få de yngre »Stafflarna» omfattande beställningar. Enligt skrivelse från C. F. Adelcrantz till överstemarskalken hade tillgången på bordssilver dessförinnan varit så knapp att hovet för festiviteter nödgades låna pjäser av »particuliera personer». (Angående de nya serviserna på 1740-talet och 1751 jämför Å. Stavenow i Nationalmusei årsbok 1925, sid. 107—118).

I denna kortfattade översikt kunna vi inte gärna inlåta oss

Fig. 13. Terrin till Creutzska servisen av Robert-Joseph Auguste 1775—76.

på sammansättningen av de vid 1700-talets mitt beställda serviserna. Några bilder må emellertid åskådliggöra karaktären å de pjäser, vilka bildade det s. a. s. gemena fotfolket i de dukade tafflarnas glänsande besättning vid århundradets mitt. Fatet, fig. 5, utfört av G. Stafhell d. ä. 1742 har med sin lite knäckiga kontur ännu en viss känning med senbarockens stilideal, och omöjligt är icke att det gjorts för att komplettera en äldre servis, som nu försvunnit. Hur de runda faten och tallrikarna sågo ut exemplifieras av fig. 4 och 11, den förra visande ett av den äldre Stafhell år 1742 utfört fat med kanten dekorerad av musslebildningar och korsade band och den senare presenterande ett arbete av A. Stafhell 1769, där uttrycket helt är koncentrerat i den livfulla profileringen. — Serien av ljusstakar, fig. 6—8, visar utvecklingen från den rationalistiskt strama stil, som var på modet här inom silversmidet på 1730-talet

Fig. 14. Sässkål till Creutzska servisen av Robert-Joseph Auguste 1775—76.

och som lånat grundläggande element från de engelska guldsmederna och fram till en mjuk och rörlig rokoko av galliskt kynne.

Något decennium efter 1750, sannolikt på 60-talet riktades den kungliga silverkammaren med en magnifik uppsats av förgyllt silver, utförd av berlinermästarna Müller och Marggraff och omfattande bland annat ett par stora terriner och kandelabrar. »Vermeil» var naturligtvis förnämare än »hvitt silfver», och dessa praktpjäser, som väl kommo hit tack vare Lovisa Ulrikas släktförbindelser med det preussiska hovet, gävo klaven till en stor servis, som förfärdigades i olika repriser under 1770—80-talen och som kompletterades långt in på 1800-talet. De ofta avbildade terrinerna med två putti liggande å det goudronnerade locket bruka än i dag kopieras för gåvor till kungliga personer, fig. 10. Faten, som hör till »guldservisen»,

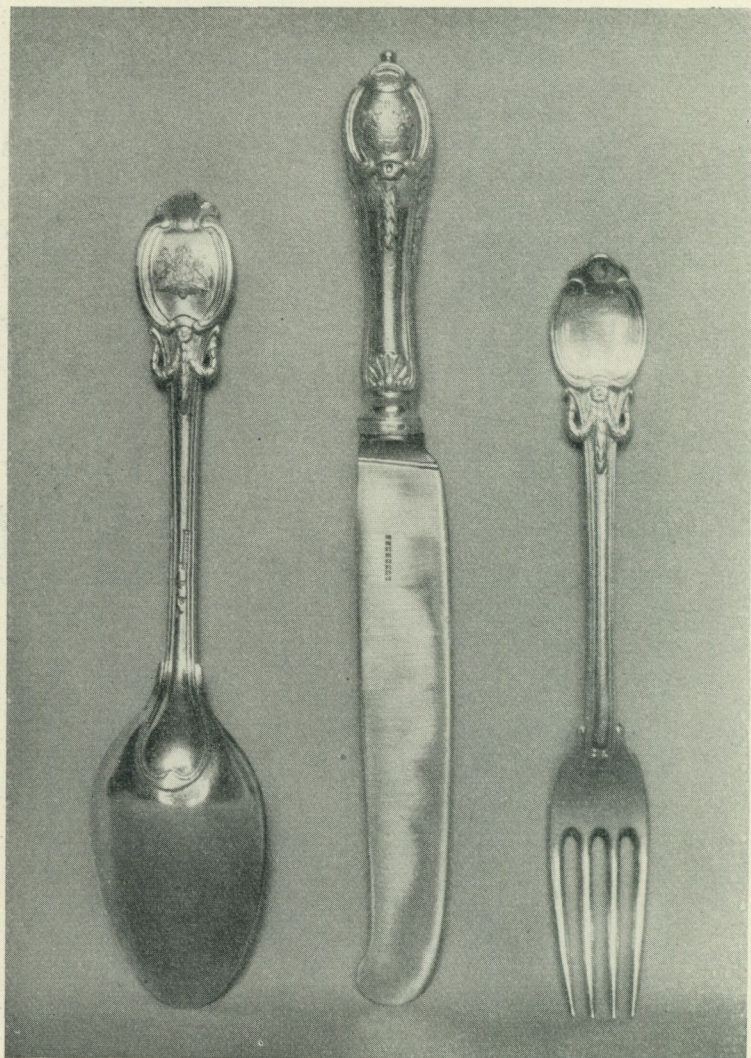

Fig. 15. Kuvertsilver av P. Zethelius 1770-talet.

Fig. 16. Terrin av J. A. Hallardt 1793.

ha den form fig. 12 utvisar (modellen är Müllers och Marggraffs, exemplaret är förfärdigat av P. Zethelius 1773); typen är alldeles den som var gängse för rokokon men genom att kanten belagts med en bandstav har fatet fått ett bestämt tycke av klassicism. Med utgångspunkt från dekorationsmotiv i berlinerpjäserna komponerades även en uppsättning kuvertsilver, vilket med sina å handtagen anbragta kartuscher och guirlander fullständigt passa in i den tidiga gustavianska stilen, fig. 15.

Ett synnerligen märkligt förvärv gjorde silverkammaren 1781, då Gustaf III från sin minister i Paris Gustaf Philip Creutz inköpte en större servis, som omkring 1775 utförts i den berömda Robert-Joseph Augustes verkstad, fig. 1, 13 och 14. I Slöjdföreningens tidskrift 1924 har jag utförligare publicerat dessa fulländade prov på fransk guldsmedskonst under den gamla regimens sista år. På ett för svensk konstslöjd genant sätt överglänsa de ifråga om kompositionens elegans och formens genomarbetning den serie av stora soppskålar i en militäriskt tillknäppt klassicism, som J. A. Hallardt levererade till silverkammaren på 1790-talet, fig. 16.

1800-talet skriver icke precis några lysande blad i vår kammars historia. Guldsmedskonsten dalar som alla övriga slöjder, när empiren löpt linan ut och stilanarkin bryter in. Men ifråga om vården av de gamla skatterna har man förfarit med större pietet än under föregående sekel. Smältugnarna ha icke matats från förråden. Gustaf V kan duka sin festtaffel med ungefärligen samma silver som Gustaf IV Adolf.